

Γιώργος Σταμάτης, *Περί Νεοφιλελευθερισμού*

Τη δεκαετία του 1990, η κριτική του νεοφιλελευθερισμού ήταν από μόνη της ικανό διαπιστευτήριο ετερόδοξης οικονομικής και πολιτικής σκέψης. Στο καταθλιπτικό, για την Αριστερά, ιδεολογικό περιβάλλον που δημιούργησε η κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού», τα ιδεολογήματα περί παγκοσμιοποίησης, κοινωνίας της γνώσης και των υπηρεσιών, «χρηματοποίησης» (αν επιτρέπεται άλλος ένας κακόηχος όρος) της οικονομίας και μη αντιστρέψιμης απελευθέρωσης των αγορών, απέκτησαν, για τα κυρίαρχα ρεύματα, στερεότητα θεωρημάτων της Ευκλείδειας Γεωμετρίας. Σε τέτοιο βαθμό, μάλιστα, που ο αρθρογράφος των *New York Times* Τόμας Φρίντμαν να παραλληλίζει τους όποιους αμφισβητίες με τους οπαδούς της επίπεδης Γης. Αν ο Ρίτσαρντ Νίξον έλεγε, το 1971, «είμαστε όλοι Κεϋνσιανοί», η τριτοδρομική σοσιαλδημοκρατία των Μπλερ και Σρέντερ υιοθετούσε στην πρακτική της, αν και όχι τόσο ανοιχτά στη ρητορική της, το δόγμα «τώρα, είμαστε όλοι νεοφιλελεύθεροι»!

Αυτή η εποχή, της μοναδικής («νόμιμης») πολιτικής θρησκείας και των ιεροεξεταστών της, αποτελεί πλέον παρελθόν. Στο πέρασμα από τον εικοστό προς τον εικοστό πρώτο αιώνα, μια σειρά κρίσεων και αναστατώσεων –το οικονομικό τσουνάμι που συγκλόνισε τις τίγρεις και τους δράκους του Ειρηνικού, το Αργεντινάσο, οι νίκες του Τσάβες, το ψηφιακό κραχ στις ΗΠΑ, το Σιάτλ και η Γένοβα, το «όχι» στα δημοψηφίσματα Γαλλίας και Ολλανδίας για το ευρωσύνταγμα κ.α.– δημιούργησαν σωρευτικά διεθνή κρίση ιδεολογικής νομιμοποίησης του νεοφιλελευθερισμού. Εξ ου και το περίεργο φαινόμενο των αντιρρησιών συνείδη-

σης στους κόλπους του μέχρι χθες πειθαρχημένου στρατού: ενθουσιώδεις υποστηρικτές, όπως ο Τζέφρι Σακς και ο Πολ Κρούγκμαν, βουτάνε τώρα την πέννα τους στην ψυχή των κοινωνικά αποκλεισμένων. Ακόμη και ο πολύς Τζωρτζ Σόρος προειδοποιεί για τους κινδύνους ανεξέλεγκτης αποσταθεροποίησης. Σεραφείμ και Χερουβείμ της «Αγίας Τριάδας» ΔΝΤ-Παγκόσμια Τράπεζα-ΠΟΕ δεν διστάζουν να κάνουν τώρα λόγο για «βιομηχανική δουλοπαροικία» (Στίγκλιτς) ή και για «παγκόσμιο κοινωνικό εμφύλιο» (Γούλφενσον)! Ασφαλώς, ο νεοφιλελευθερισμός εξακολουθεί να κυριαρχεί στην πράξη, στην εφαρμοζόμενη πολιτική των περισσότερων και ισχυρότερων κρατών, δεν παύει, όμως, να γίνεται ολοένα και περισσότερο κακόφημος. Το καινούργιο πνεύμα της εποχής είναι «είμαστε όλοι κατά κάποιο τρόπο... κριτικοί»!

Με το καινούργιο του βιβλίο «Περί Νεοφιλελευθερισμού»¹ (θα μπορούσε να προσθέσει: «και άλλων δαιμονιών»), γιατί το εύρος της προβληματικής του είναι μεγάλο), ο Γιώργος Σταμάτης αποφεύγει να ακολουθήσει τη μόδα της εύκολης, εύπεπτης και ατελέσφορης «κριτικής». Άλλωστε, στην άκρως παραγωγική συγγραφική του διαδρομή δεν ακολούθησε ποτέ ρεύματα του σурμού. Οι επεξεργασίες του σε κομβικά, επίκαιρα προβλήματα της μαρξιστικής θεωρίας (εργασιακή θεωρία της αξίας και το «πρόβλημα του μετασχηματισμού των αξιών σε τιμές παραγωγής»), οικονομικές κρίσεις, τεχνολογική επανάσταση και τάση του ποσοστού κέρδους, ρόλος του κράτους στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου και τη διαχείριση των κρίσεων κ.α.²) άνοιγαν το δρόμο τους μέσα από ένα συνεχή, διμέτωπο αγώνα:

Από τη μια πλευρά, εναντίον των κυρίαρχων κατεστημένων ρευμάτων (όπως η πολύ σοβαρή νεορικαρντιανή επίθεση εναντίον της μαρξιστικής θεωρίας της αξίας, ο Κεϋνσιανισμός και, από τη δεκαετία του '80 και στην Ελλάδα, ο νεοφιλελευθερισμός) και, από την άλλη, εναντίον της «διάβρωσης της αστικής ιδεολογίας από αστικά ιδεολογήματα», όπως είναι ο τίτλος ενός από τα πιο ενδιαφέροντα άρθρα του τελευταίου του πονήματος.

Το εν λόγω τομίδιο (200 σελίδες), αποτελείται από άρθρα που έχουν δημοσιευθεί τα τελευταία χρόνια στα περιοδικά *Ουτοπία και Διάπλους* και στις εφημερίδες *Ελευθεροτυπία* και *Εποχή*, έχει δε κατ'εξοχήν πολιτικό-μαχητικό χαρακτήρα. Στόχος του συγγραφέα δεν είναι μια συνολική, ιστορικο-θεωρητική ανάλυση του νεοφιλελευθερισμού, όπως έχει επιχειρηθεί από άλλους μαρξιστές³, αλλά η ανατροπή των κυρίαρχων ιδεολογημάτων σε ζητήματα αιχμής των ταξικών αγώνων της εποχής μας. Την επιλογή του αυτή την υπηρετεί με την εννοιολογική αυστηρότητα και τη λογική συνοχή, στις οποίες μας έχει συνηθίσει, αλλά με οικονομία τεχνικών όρων και με απλότητα γραφής, που κάνουν το βιβλίο αυτό προσιτό στο κοινό στο οποίο απευθύνεται: Όχι μόνο σε όσους ασχολούνται συστηματικά με την πολιτική οικονομία, αλλά και στους μαχόμενους και σκεπτόμενους εργαζόμενους και νέους που θέλουν να ανατρέψουν το νεοφιλελευθερισμό όχι μόνο θεωρητικά, αλλά και πρακτικά. Αυτό είναι και το μεγάλο πλεονέκτημα του βιβλίου απέναντι στα περισσότερα από τα ομοειδή και σύγχρονά του, τα οποία κατά κανόνα δεν αποφεύγουν την πιο επικίνδυνη, ίσως, διάσπαση στη σύγχρονη, αντικαπιταλιστική Αριστερά: Εκείνη που διαχωρίζει σε αποξενωμένους κόσμους τον ακαδημαϊκό μαρξισμό των πανεπιστημίων και τον τυφλό κινηματισμό της «Πράξης».

Η συμβολή αυτή του Γιώργου Σταμάτη δεν θα μπορούσε να έρθει σε πιο επίκαιρη στιγμή. Η αποσταθεροποίηση της αμερικανικής οικονομίας που ξεκίνησε από τα στεγαστικά δάνεια «χαμηλής φερεγγυότητας» (subprime loans), έχει ήδη «μολύνει» σε μεγάλη έκταση το χρηματοπιστωτικό σύστημα, φέρνοντας στο προσκήνιο την απειλή μιας παγκόσμιας ύφεσης. Η συνακόλουθη «πιστωτική ασφυξία» (credit crunch) έφερε επί θύραις τον εφιάλτη ενός μεγάλου κραχ και ανάγκασε τις κεντρικές τράπεζες των ισχυρότερων οικονομιών να προχωρήσουν σε διαρκείς «ενέσεις ρευστότητας», στέλνοντας στον κάλαθο των αχρήστων όλα τα νεοφιλελεύθερα ιδεολογήματα για το θαυματουργό «Αόρατο Χέρι» της Αγοράς. Καθώς οι πρώτες παρεμβάσεις αποδείχθηκαν ατελέσφορες, τα μητροπολιτικά κέντρα της Δύσης προχώρησαν, στις 12 Δεκεμβρίου, σε μια χωρίς ιστορικό προηγούμενο, συντονισμένη παρέμβαση: Οι κεντρικές τράπεζες ΗΠΑ, Καναδά, Ευρώζωνης, Βρετανίας και Ελβετίας έριξαν στην αγορά 110 δις δολάρια σε μια εναγώνια προσπάθεια αποτροπής της παγκόσμιας ύφεσης. Όπως έγραψαν ελληνικά και ξένα έντυπα⁴: «Οι τραπεζίτες φοβήθηκαν ένα νέο κραχ τύπου 1929». Παραδόξως, η Αριστερά, με ελάχιστες εξαιρέσεις⁵, φαίνεται να υποτιμά το βάθος της κρίσης, που καθιστά εντελώς επείγουσα την ανάγκη προετοιμασίας ενός προγράμματος «εκτάκτου ανάγκης» για την έξοδο από κρίση προς όφελος της μισθωτής εργασίας.

Το βιβλίο του Γιώργου Σταμάτη προσφέρει πολυάριθμα, σταθερά στηρίγματα για μια τέτοια απόπειρα. Ο αναγνώστης θα βρει απαντήσεις σε ερωτήματα όπως: Είναι μοιραίος ο ακρωτηριασμός των ασφαλιστικών δικαιωμάτων λόγω του δημογραφικού προβλήματος; Πώς λειτουργούν τα διαβόητα «δομημένα ομόλογα»; Γιατί δεν έχουν γιατρούς τα νοσοκομεία; Τι εξυ-

πηρετούν τα ιδιωτικά πανεπιστήμια; Ευθύνονται οι μισθοί για την ανεργία; Το χρήμα γεννά χρήμα και το χρηματιστήριο πλούτο; Γιατί κλονίζεται και γιατί είναι αναπόφευκτο να χάσει τον ηγετικό του ρόλο το δολάριο; Γιατί τόσοσ θόρυβος και τόσο αίμα γύρω από το πετρέλαιο; Είναι δυνατό να ασκηθεί σήμερα μια νεοκεϋνσιανή πολιτική; Μπορεί να υπάρξει ανάσχεση του νεοφιλελευθερισμού με «κινήματα» τύπου ΑΤΤΑC και διεκδικήσεις τύπου «φόρου Τόμπιν»; Είναι ο καπιταλισμός ταυτόσημος με την αγορά και ο σοσιαλισμός με τον κρατικό προγραμματισμό; Ποιος είναι ο ρόλος του ΝΑΤΟ και των προτεκτοράτων που κατασκευάζει στα Βαλκάνια στο πλαίσιο της «ένοπλης παγκοσμιοποίησης του νεοφιλελευθερισμού»;

Με τον άμεσα πολιτικό χαρακτήρα τους, τα κείμενα του βιβλίου αναδεικνύουν ένα από τα πολύ ισχυρά σημεία του συγγραφέα, την ικανότητά του στην πολεμική, με ξαφνικές εισβολές καυστικού χιούμορ: για παράδειγμα, όταν αναφέρει ότι η νεοφιλελεύθερη αποδόμηση του Κεϋνσιανού «κοινωνικού κράτους» επαναφέρει το κράτος-νυχτοφύλακα του *laissez-faire*, μόνο που αυτή τη φορά και ο νυχτοφύλακας θα ανήκει σε εταιρεία security· ή όταν, για να υπογραμμίσει την οργανική σχέση νεοφιλελευθερισμού-πολιτικού αυταρχισμού, υπενθυμίζει τη ρήση του Μαρξ για το γαλλικό κράτος της εποχής του, όπου «η αστυνομία θα φυλάει στο τέλος και τις γάτες»· ή, όταν γελοιοποιεί την «οίκοθεν αμπελοφιλοσοφία» του Στέλιου Ράμφου περί ιδιωτικών πανεπιστημίων με τέτοιας ποιότητας βιτριολική γραφή, που θα μπορούσε να διδάσκεται σε σχολές δημοσιογραφίας ως υπόδειγμα πολεμικής.

Σημειώσαμε ήδη ότι ο Γιώργος Σταμάτης δεν επιχειρεί σ' αυτό το έργο μια συνεκτική, θεωρητική ανάλυση του νεοφιλελευθερισμού. Ωστόσο, η ανάλυση αυτή υπάρχει

στα προηγούμενα έργα του, αποτελεί το υπόστρωμα του παρόντος βιβλίου, αναδύεται υπόρρητα από τα κείμενα που το συνιστούν και τους δίνει συνεκτικότητα, ξεπερνώντας τον αποσπασματικό χαρακτήρα τους. Το βασικό ερμηνευτικό «κλειδί» σ' αυτή την ανάλυση είναι η πρωτότυπη επεξεργασία του Γιώργου Σταμάτη για τις αναπαραγωγικές και μη αναπαραγωγικές δαπάνες. Με σημείο αφετηρίας ένα μικρό, αλλά πολύ σημαντικό, απόσπασμα από το έργο του Μαρξ «Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής»⁶ —ένα έργο που έχει τύχει πολύ μικρότερης προσοχής από εκείνη που αξίζει, και όχι μόνο στην Ελλάδα— κατάφερε να συγκροτήσει μια θεωρία για τις κρίσεις αναπαραγωγής, ήδη από την ανάλυσή του για την κρίση του 1973.

Η οπτική του Γιώργου Σταμάτη διαφοροποιείται από διάφορες μαρξιστικές σχολές που ενεπλάκησαν, ιστορικά, σε άγονες αντιπαραθέσεις προσπαθώντας να ερμηνεύσουν τις κρίσεις και να θεμελιώσουν την περιοδολόγηση του καπιταλισμού σε στάδια (ή και φάσεις) με βάση έναν και μόνο παράγοντα (υπερπαραγωγή, υποκατανάλωση, δυσαναλογία, ποσοστό κέρδους, καθεστώς συσσώρευσης, μορφές ρύθμισης, τρόποι άντλησης υπεραξίας κ.α.). Αποκαθιστά, στο έδαφος της σύγχρονης πραγματικότητας, τη μαρξιστική λογική που βλέπει το προτσές της καπιταλιστικής παραγωγής ως ενότητα εργασίας-αξιοποίησης, παραγωγής-κυκλοφορίας και τις κρίσεις ως βίαιες και συγκεκριμένες, κάθε φορά, διαταραχές της συνολικής διαδικασίας αναπαραγωγής του. Θα ήταν ενδιαφέρον να συγκρίνει κανείς τη διαπραγματεύση των κρίσεων από τον Γιώργο Σταμάτη με εκείνη άλλων μαρξιστών θεωρητικών, που επίσης απορρίπτουν τις «μονιστικές» ερμηνείες —π.χ. Ερνέστ Μαντέλ, Ντέιβιντ Χάρβει— και να διαπιστώσει σχέσεις συμπληρωματικότητας, αλλά και απόκλισης.

Αλλά αυτό ξεφεύγει από τα όρια αυτής της βιβλιοκριτικής.

Τέλος, θεωρούμε εξαιρετικά χρήσιμη την κριτική που ασκεί ο συγγραφέας στην τάση τμημάτων της Αριστεράς με επαναστατικό προσανατολισμό να πολεμούν τον καπιταλισμό από τη σκοπιά ενός αφηρημένου «ανθρωπισμού», καθιστώντας τον κομμουνισμό ηθικό «πρόταγμα», αντί για κίνημα ανατροπής που βασίζεται, με σκληρό ρεαλισμό, στα πραγματικά συμφέροντα των πραγματικών μισθωτών εργαζομένων. «Η κομμουνιστική Αριστερά», γράφει ο Γιώργος Σταμάτης, «έχει αναπτύξει από παλιά μια νοοτροπία, όπως θα έλεγε ο Βάρναλης, φρονηματία, δηλ. μια λογική της «άποψης» και της «τοποθέτησης»... Η μαρξιστική θεωρία είναι όμως ριζικά αντίθετη με αυτή τη λογική της «τοποθέτησης». Έτσι, σιγά σιγά η κομμουνιστική Αριστερά έχει αναπτύξει μια εχθρότητα απέναντι στη θεωρία, στην ίδια τη δική της μαρξιστική θεωρία. Όπως, όμως, έχει πει ο Λένιν: «δεν υπάρχει τίποτα πιο πρακτικό και χρήσιμο πράγμα από τη θεωρία». Και τελειώνει το σχετικό άρθρο, παραπέμποντας στον Μπρεχτ, τον οποίο και έχει μεταφράσει:

«Επειδή, λοιπόν, είναι δύσκολο να γράφεις την αλήθεια, γιατί αυτή παντού καταπνίγεται, οι περισσότεροι νομίζουν πως το εάν γράφεται η αλήθεια ή όχι είναι ζήτημα

φρονήματος. Πιστεύουν πως γι' αυτό χρειάζεται μόνο θάρρος. Ξεχνούν τη δεύτερη δυσκολία, τη δυσκολία της εύρεσης της αλήθειας. Ούτε λόγος να γίνεται πως είναι εύκολο να βρει κανείς την αλήθεια».

Σημειώσεις

1. Γιώργος Σταμάτης, *Περί Νεοφιλελευθερισμού*, ΚΨΜ, 2007.

2. Βλ. ενδεικτικά: Γιώργος Σταμάτης, *Προβλήματα Μαρξιστικής Οικονομικής Θεωρίας*, Οδυσσεάς, 1986 και *Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία*, Αθήνα, 1985, Επίσης, την εισαγωγή του στην ελληνική έκδοση του έργου της Ναταλία Μοσκόβσκαγια, *Θεωρίες για τις Οικονομικές Κρίσεις*, Κριτική, 1988 και τα κείμενά του στο συλλογικό έργο *Οικονομική Κρίση και Κρατική Πολιτική*, Κριτική, 1990.

3. Από τα πιο πρόσφατα έργα αυτού του είδους θα ξεχωρίζαμε τα: David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford, 2005 και S. Amin, G. Duménil et.al., *Fin du neoliberalisme?*, Actuel Marx, 2006.

4. Καθημερινή, 15 Δεκεμβρίου 2007.

5. Λεωνίδα Βατικιώτη, «Απειλείται Οικονομικό Ολοκαύτωμα», *Πριν*, 16 Δεκεμβρίου 2007.

6. Καρλ Μαρξ, *Αποτελέσματα της Άμεσης Διαδικασίας Παραγωγής*, Α/συνέχεια, 1983.